

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده علوم اجتماعی

گروه مطالعات زنان

پایان نامه کارشناسی ارشد مطالعات زنان

بازنمایی زن در نشریات زن‌نگار

در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۳۲۰ هجری شمسی

استاد راهنما: دکتر مهدخت بروجردی علوی

استاد مشاور: دکتر عذرا جاراللهی

دانشجو: فاطمه عزیزی

شهریور ۱۳۸۹

به زنانی که سوژه‌های اصلی این پایان‌نامه‌اند:

مریم مزین السلطنه، محترم خانم اسکندری، نورالهدی منگنه، فخرآفاق
پارسا، عفت‌الملوک خواجه نوری، مستوره خانم افشار، نوابه خانم صفوی،
عفت سمیعیان، مه‌رتاج رخشان، طیبه خانم میردامادی، فخرآفاق پارسا،
صدیقه خانم دولت آبادی و ...

چکیده:

پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر نشریات زنان در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۳۲۰ هجری شمسی، از منظر نویسندگان این نشریات که فعالیت‌های زنان را در عرصه عمومی در این سال‌ها مدیریت می‌کردند، نحوه بازنمایی زن را مورد مطالعه قرار دهد. به این منظور سال‌های مورد بررسی به چهار دوره تقسیم شدند و از هر دوره یک نشریه مورد بررسی قرار گرفت. با مبنا قرار دادن نظریه‌های پسااستعماری و فمینیستی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، چهار نشریه «شکوفه»، «جمعیت نسوان وطنخواه»، «عالم نسوان»، «راهنمای زندگی» مورد مطالعه قرار گرفتند. نشریات «جمعیت نسوان وطنخواه» و «راهنمای زندگی» تمام‌شماری و از نشریات شکوفه و عالم نسوان ۱۰ شماره به صورت تصادفی نمونه‌گیری شد.

بررسی این نشریات نشان می‌دهد گرچه این‌ها سعی داشتند از سیاست دوری کنند و به مسایل اجتماعی بپردازند، اما تغییرات سیاسی تاثیر به‌سزایی در محتوای آنها داشته است. رویکرد توسعه‌ای رضاشاه در این نشریات ستایش می‌شد و بر نقشی که او از زنان می‌خواست تاکید می‌شد. همچنین با توجه به همزمان بودن این سال‌ها با جنبش زنان در غرب، ردپای مفاهیم فمینیستی را هم در این نشریات می‌توان دید. از سوی دیگر در بازخوانی این نشریات، نوعی دو گانه «خود» و «دیگری» مشهود است. دو گانه‌ای که بر مبنای خود زنِ مدرن تحصیل کرده و دیگری، زن سنتی و بیسواد و ... بنا شده است؛ از این جهت این نشریات همت خود را بر تعلیم زنان بنا نموده و سعی در تربیت زن جدیدی داشتند که شبیه به «خود» و مطابق با سیاست‌های کلان درباره زنان است.

واژه‌های کلیدی: بازنمایی، گفتمان، گفتمان پسا استعماری، خود، دیگری.

پیشگفتار

پرداختن به تاریخ معاصر ایران امری است که در سال‌های اخیر اهمیت ویژه‌ای یافته است. اهمیت این سال‌ها از آن روست که بسیاری آن را مرحله اصلی گذار به سوی ایرانی نوین و دگرگون یافته می‌دانند. انقلاب مشروطه در ۱۲۸۵ هجری شمسی، زمینه ساز تحولات وسیعی در ایران شد. دامنه این تحولات علاوه بر سیاست، دیگر عرصه‌های حیات اجتماعی ایرانیان را نیز متأثر کرد.

در این دوره (سال‌های پس از انقلاب مشروطه) تغییر در ساختار اجتماعی ایران - هرچند بسیار کند- به همراه الزاماتی که در حوزه روابط بین‌الملل بر کشور وارد می‌شد، وضعیت درونی جامعه را با بحران‌های اساسی مواجه ساخت و آشفتگی‌هایی را در حوزه اجتماعی ایجاد کرد. این شرایط، اهمیت تغییر و نوسازی جامعه را از حدی صرفاً تئوریک به مقوله‌ای عملی تبدیل کرد. یکی از مسائلی که در این میان مورد توجه قرار گرفت، زن و زنانگی بود. از این دوره به بعد لزوم مشارکت زنان در جامعه همراه با کشف عوامل بازدارنده سربرآورد و در کلیت خود به رشد آگاهی جمعی زنان در حوزه‌های اجتماعی مختلف کمک کرد. حضور زنان در فعالیت‌های اجتماعی، در تاسیس مدارس دخترانه، انجمن‌های زنانه و انتشار مطبوعات نمود یافت.

در این تحقیق، محقق به بررسی مطبوعات زنان در فاصله سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۳۲۰ می‌پردازد و سعی دارد براساس داده‌هایی که از نشریات زنان منتشره در این سال‌ها به دست می‌آورد، نگاهی نو در مطالعات تاریخ اجتماعی زنان بگشاید. از آنجا که مطالعات تاریخی درباره زنان امری است که در تاریخ‌نگاری مسلط نادیده انگاشته می‌شود و در مطالعات تاریخی جدی، اغلب به صورت جزئی و در کنار سایر موضوعات به طرح مسائل آنان پرداخته شده است، یافتن روایت‌های متفاوت از زنان و عرصه‌های متفاوتی که آنان در فرایند تجدد تجربه کردند، اهمیت بسیاری دارد. از این منظر آنچه در نشریات زنان نگاشته شده، بخشی از تاریخ اجتماعی این سرزمین است که برای فهم شرایط کنونی باید به آن تمسک جست.

تمام سال‌های مطرح شده در این پژوهش به «هجری شمسی است»، در غیر این صورت مبدأ تاریخی ذکر خواهد شد. همچنین محقق تلاش کرده در نقل قول‌های مستقیم، به رسم الخط نشریات وفادار مانده و به همان صورت در متن بیاورد.

تشکر از ...

در فضای مه‌آلود تشخیص سره از ناسره بسیار سخت می‌نماید؛ من با وقوف به این امر، سعی کردم درست‌ترین روایت را از مه‌آلودترین فضا ارائه دهم. قطعاً در این روایت اشتباهات بسیاری مرتکب شدم. اشتباهاتی که تقصیر آن تنها به گردن من است. من در این کار به نقد کسانی نشستم که خود را مدیون آنها می‌دانم؛ اما هیچ کاری فارغ از نقد نیست. از همین رو بیش از همیشه سعی کردم از سوژه‌های تحقیقم جدا شوم. این چیزی بود که تنها در کتاب‌ها خوانده بودم و این رساله مرا به عملیاتی کردن آن وا داشت.

برای نگاشتن این رساله، مدیون بسیاری هستم. خانم **دکتر مهدخت بروجردی**، که صبورانه در تمام مراحل پایان‌نامه با من همراه بودند و بی‌توجهی‌هایم را مادرانه تحمل نمودند. این رساله بدون راهنمایی‌های ارزشمندشان هرگز نوشته نمی‌شد. **دکتر عذرا جاراللهی** که مشاوره این کار را به عهده داشتند و در بهتر شدنش یاری‌ام دادند. **دکتر اردشیر انتظاری** که داوری این پایان‌نامه را پذیرفتند و با راهنمایی‌هایشان به غنای این اثر افزودند. بر خود لازم می‌دانم از **دکتر شهلا اعزازی**، استاد بازنشسته دانشکده علوم اجتماعی علامه طباطبایی و **دکتر محمدرضا جوادی یگانه**، استاد دانشکده علوم اجتماعی تهران برای همه آنچه که در سال‌های تحصیلم از آنها آموخته‌ام، تشکر کنم.

کلمه‌ها را برای سپاس از مادر و پدرم کم می‌آورم؛ آنها همراهان همیشه زندگی‌ام بوده و هستند؛ همچنین سپاس بی‌پایان از خواهرم، مریم، که همیشه برایم بهترین است. باید از دوستان نازنینم هم یاد کنم که مصاحبت با آنها همیشه برایم سرشار از ایده‌های نو بوده و گاه بی‌آنکه بدانند کمک بسیاری در پروراندن این موضوع در ذهن من داشتند. همچنین تشکر ویژه از دوستان خوبم احمد، مینا و اطلس که در ویراستاری و تایپ این اثر مرا یاری دادند.

و ...

این پایان‌نامه با یادِ مادر بزرگم، **سید مریم اسلامی**، نوشته شد. داستان‌های شبانه دوران کودکی‌ام، روایت‌های او از سال‌های قحطی نان، رضاخان میرپنج، کشف حجاب، روزمرگی‌های زنانی که با سیاست‌های نرم و خشن حکومت زندگیشان تغییر می‌یافت، و ... بود. من تمام علاقه‌ام به تاریخ را مدیون حضور او در زندگی‌ام هستم. زنی که همه زندگی‌اش مبارزه برای تجربه زن بودن دگر بود و مرا در یک شهریور بد تنها گذاشت.

فهرست مطالب

۱	۱- فصل اول: کلیات.....
۲	۱-۱- مقدمه
۲	۲-۱- بیان مسئله
۵	۳-۱- ضرورت تحقیق
۷	۴-۱- محدوده زمانی تحقیق
۷	۵-۱- اهداف تحقیق
۷	۶-۱- سئوالات تحقیق
۸	۷-۱- پیشینه تحقیق
۹	۱-۷-۱- پژوهش‌ها Error! Bookmark not defined.
۱۰	۲-۷-۱- کتاب‌ها
۱۳	۳- فصل دوم: ادبیات موضوع و چارچوب نظری تحقیق.....
۱۴	۱-۲- مقدمه
۱۶	۲-۲- بررسی سیر تاریخی موضوع
۱۶	۱-۲-۲- شرایط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی سال‌های ۱۳۲۰-۱۲۸۹
۱۶	۱-۲-۲-۱- از ۱۲۸۹ تا ۱۲۹۹: دوره عدم ثبات سیاسی
۱۹	۲-۲-۱-۲- از ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴: دوره کسب قدرت رضاخان
۲۲	۳-۲-۱-۲- از ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰: دوره قدرت‌طلبی رضاشاه
۲۵	۲-۲-۲- گفتمان جنسیت در مقاطع مورد بررسی
۳۴	۳-۲-۲- سیر تحول مطبوعات در ایران (۱۳۲۰-۱۲۸۹)
۳۷	۴-۲-۲- مطبوعات زنان (۱۳۲۰-۱۲۸۹)
۴۹	۳-۲- چارچوب نظری
۴۹	۱-۳-۲- بازنمایی
۵۲	۲-۳-۲- نظریه گفتمان میشل فوکو
۵۶	۳-۳-۲- گفتمان پسا استعماری
۵۷	۱-۳-۳-۲- گفتمان شرق‌شناسی؛ گفتمان استعماری؛
۵۹	۲-۳-۳-۲- گفتمان استعماری

۶۰	گفتمان پسااستعماری ۳-۳-۳-۲
۶۳	نظریه های فمینیستی ۴-۳-۲
۶۳	گرایش های متفاوت فمینیسم ۱-۴-۳-۲
۶۶	فمینیسم پسا استعماری ۲-۴-۳-۲
۶۸	مطالعات تاریخی تاریخی و فمینیسم: رسالت مشهودسازی زنان ۳-۴-۳-۲
۷۰	جامعه شناسی و فمینیسم ۴-۴-۳-۲
۷۴	نتیجه گیری نظری تحقیق ۵-۳-۲
۷۶	۳. فصل سوم: روش شناسی تحقیق
۷۷	۱-۳-مقدمه
۷۸	۲-۳-تحلیل محتوا
۷۹	۳-۳-تحلیل محتوای کیفی
۸۲	۴-۳-جامعه آماری
۸۲	۵-۳-روش نمونه گیری و حجم نمونه
۸۳	۶-۳-واحد تحلیل
۸۳	۷-۳-متغیرهای مورد مطالعه
۸۳	۸-۳-تعریف عملیاتی متغیرها
۹۰	۹-۳-پایایی و روایی
۹۱	۲-۹-۳-روایی
۹۳	۴. فصل چهارم: تحلیل داده ها
۹۴	۱-۴-مقدمه
۹۵	۲-۴-خصوصیات مطالب
۱۲۳	۳-۴-خصوصیات مطالب به تفکیک مجله ها
۱۴۳	۴-۴-تحلیل جداول
۱۴۳	۱-۴-۴-تاثیر سیاست های رضاشاه بر مطبوعات
۱۴۶	۲-۴-۴-پرداختن به مفاهیم فمینیستی
۱۵۲	۳-۴-۴-دوگانه خود و دیگری در این نشریات
۱۵۶	۵. فصل پنجم: خلاصه و نتیجه گیری

۱۵۷	<u>۱-۵-مقدمه</u>
۱۵۸	<u>۲-۵- خلاصه و نتیجه‌گیری</u>
۱۶۱	<u>۳-۵- پیشنهادات و محدودیت‌های پژوهش</u>
۱۶۲	Error! Bookmark not defined.	<u>۶. منابع</u>

فهرست جداول

- جدول شماره-۴-۲-۱- درصد و فراوانی مطالب بر حسب نام.....۹۵
- جدول شماره-۴-۲-۲- درصد و فراوانی مطالب بر حسب جنسیت نویسنده.....۹۶
- جدول شماره-۴-۲-۳- درصد و فراوانی مطالب بر حسب نوع مطلب.....۹۷
- جدول شماره-۴-۲-۴- درصد و فراوانی مطالب بر حسب مخاطب مطلب.....۹۸
- جدول شماره-۴-۲-۵- درصد و فراوانی مطالب بر حسب سبک مطلب.....۹۹
- جدول شماره-۴-۲-۶- درصد و فراوانی مطالب بر حسب محتوای مطلب.....۱۰۲
- جدول شماره-۴-۲-۷- درصد و فراوانی مطالب بر حسب کارکرد مطلب.....۱۰۴
- جدول شماره-۴-۲-۸- درصد و فراوانی مطالب بر حسب کشورهای مطرح شده در مطلب.....۱۰۶
- جدول شماره-۴-۲-۹- درصد و فراوانی مطالب بر حسب نوع نگاه به کشورهای مورد ارجاع.....۱۰۸
- جدول شماره-۴-۲-۱۰- درصد و فراوانی مطالب بر حسب هدف مطلب.....۱۱۰
- جدول شماره-۴-۲-۱۱- درصد و فراوانی مطالب بر حسب منبع مشروعیت مطلب.....۱۱۲
- جدول شماره-۴-۲-۱۲- درصد و فراوانی مطالب بر حسب جهت گیری مذهبی مطالب.....۱۱۴
- جدول شماره-۴-۲-۱۳- درصد و فراوانی مطالب بر حسب مطالب انتقادی.....۱۱۵
- جدول شماره-۴-۲-۱۴- درصد و فراوانی مطالب بر حسب تشخیص «خود» در مطلب.....۱۱۷
- جدول شماره-۴-۲-۱۵- درصد و فراوانی مطالب بر حسب منبع ارجاع «خود» در مطلب.....۱۱۸
- جدول شماره-۴-۲-۱۶- درصد و فراوانی مطالب بر حسب تشخیص «دیگری» مطلب.....۱۱۹
- جدول شماره-۴-۲-۱۷- درصد و فراوانی مطالب بر حسب منبع ارجاع «دیگری» در مطلب.....۱۲۰

- جدول شماره-۴-۲-۱۸- درصد و فراوانی مطالب بر حسب منبع تاکیدات مطلب.....۱۲۱
- جدول شماره-۴-۲-۱۹- درصد و فراوانی مطالب بر حسب نقش تعریف شده برای زن در مطلب.....۱۲۲
- جدول شماره ۴-۳-۱- جدول نام مجله و جنسیت نویسنده مطلب.....۱۲۳
- جدول شماره ۴-۳-۲- جدول نام مجله و سبک مطلب۱۲۷
- جدول شماره ۴-۳-۳- جدول نام مجله و جهت گیری مذهبی.....۱۲۹
- جدول شماره ۴-۳-۴- جدول نام مجله و محتوای غالب مطلب.....۱۳۱
- جدول شماره ۴-۳-۵- جدول نام مجله و نقش تعریف شده برای زن.....۱۳۳
- جدول شماره ۴-۳-۶- جدول نام مجله و هدف مطلب.....۱۳۵
- جدول شماره ۴-۳-۷- جدول نام مجله و تاکیدات مطلب.....۱۳۷
- جدول شماره ۴-۳-۸- جدول نام مجله و کارکرد مطلب.....۱۳۹
- جدول شماره ۴-۳-۹- جدول نام مجله و تشخیص خود در مطلب.....۱۴۲

فصل ۱:

کلیات

- مقدمه
- بیان مسئله
- ضرورت تحقیق
- اهداف تحقیق
- سئوالات تحقیق
- پیشینه تحقیق

۱-۱- مقدمه

در این فصل به بیان کلیات تحقیق پرداخته خواهد شد. ابتدا به بیان مسئله تحقیق و ضرورت پرداختن به آن مطرح خواهد شد؛ سپس محدوده زمانی که تحقیق در آن صورت می‌پذیرد، مشخص خواهد شد. در ادامه اهداف و سئوالات تحقیق مطرح می‌شود و به تحقیقاتی که در این زمینه صورت گرفته، پرداخته خواهد شد.

۱-۲- بیان مسئله:

انقلاب مشروطه سر فصل اتفاق مهمی در زیست جهان فکری ایرانیان است. تغییراتی که گستره آن به سال-ها قبل از انقلاب مشروطه برمی‌گردد. جنسیت از اولین موضوعاتی است که در مقابله با مدرنیته غربی، ذهنیت روشنفکران ایرانی را درگیر خود ساخت. گویی سفر به فرنگ و آشنایی با زندگی آنها و ارتباط با مفاهیم مدرن، زن بودن نو را برای روشنفکر ایرانی کشف می‌کند که تا به حال وجود خارجی نداشته است. اولین مواجهه‌ها، از فکر و زبان روشنفکرانی چون میرزا آقاخان کرمانی، میرزا فتحعلی آخوندزاده و ... ظهور می‌کند. کرمانی حجاب را اخلاق زشت ایرانیان می‌داند و آخوندزاده، به نابرابری در فقه اسلامی میان زن و مرد، مسلمان و نامسلمان، برده و آزاد حمله می‌کند (صلاح، ۱۳۸۴: ۷۲) این بیان بعد از انقلاب مشروطه گونه دیگری می‌یابد. در گفتمان مشروطه‌خواهی، تغییری اساسی در مفهوم وطن ایجاد می‌شود. «ایران را وطن پنداشتن، وطن را همچو مادر انگاشتن، و ایرانیان را خواهران و برادران وطنی خواندن پیامدی نو در گفتمان سیاسی ایران بود. این پدیده با بازپردازی حوزه خاص و عامه آغاز شد و زمینه زایش روح و شخصیت ایرانی و غیرت و تعصب وطنی را فراهم آورد. با نشان دادن غیرت و شرف وطن، زنان به حوزه همگان راه یافته و عامه که پیشتر همچون گله‌ای فرض می‌شد به ملتی توانمند و شهروندانی حقوقمند تبدیل شدند» (توکلی طرقي، ۱۳۸۱: ۶۵). در نتیجه این چرخش مفهومی فعالیت‌های سیاسی زنان در عرصه عمومی پذیرفته و حتی تشویق می‌شود. آنها پا به پای مردان در اعتصابات و تظاهرات‌ها شرکت می‌کنند. این روند با انقلاب مشروطه (۱۲۸۵ ه.ش) پیگیرتر ادامه می‌یابد.

گفتمان وطن را همچون مادر پنداشتن درهم آمیختگی تدریجی فضاهای مردانه و زنانه و کاهش نسبی تبعیض‌های جنسی را به همراه داشت و نوعی محرمیت وطنی در میان زنان و مردان به وجود آورد. (توکلی طرقي، ۱۳۸۱: ۱۱۷) زنان با استفاده از این فضاهای ایجاد شده، به فعالیت‌های اجتماعی در جهت تغییر شرایط

خود پرداختند و مطالبات خود را از طریق فعالیت‌های مدنی نظیر تاسیس انجمن‌های غیر دولتی، مدرسه، نشریه و ترتیب دادن سخنرانی و ... پیگیری کردند.

این روند با حضور رضاشاه به گونه‌ای دیگر ادامه یافت. رضاشاه در قامت یک دیکتاتور مصلح، با کودتای ۱۲۹۹ به عرصه سیاسی ایران وارد شد. او که مجری سیاست‌های مدرنیزاسیون در ایران بود، در راستای این سیاست‌ها، تلقی نوینی از مفهوم جنسیت را باز نمایاند. تاکید وی بر پیشرفت و تحصیل زنان در کنار تمرکز بر مهم بودن خانواده و نقش‌های مادری و همسری، که زنان را برای خدمت به وطن آماده می‌ساخت؛ این نوع تلقی را به خوبی نشان می‌دهد. برای رسیدن به این طرز تلقی، دولت خود تصدی تمام کارها را بر عهده گرفت. در نتیجه تمام فعالیت‌های غیر دولتی زنان در دوران حکومت رضاشاه تعطیل و زیر نظر دولت، سازمانی با نام «کانون بانوان» برای فعالیت‌های آنان گشوده شد که همگام با سیاست‌های دیگر دولت عمل می‌کرد. بسیاری از فعالان حوزه زنان، به ساختار دولتی وارد شدند و سعی کردند از فضای ایجاد شده استفاده کنند، آنها گاه مطالبات خود را - که نباید از خط قرمزهای حکومت فراتر می‌رفت - از طریق نامه به مجلس و شخص شاه مطرح می‌کردند؛ اما در عمل، فعالیت‌های آنها در راستای سیاست‌های کلان رضا شاه تعریف می‌شد.

نشریات یکی از اولین نشانه‌های مدرنیته در ایران محسوب می‌شوند که نقش بسزایی در پذیرش و فهم مدرنیته داشته‌اند. گرچه کاربرد روزنامه ابتدا به مطرح شدن اخبار محدود ماند؛ اما این روند در طول زمان تغییر یافت. انقلاب مشروطه و تغییرات پس از آن رسالت جدیدی بر دوش مطبوعات گذاشت. رسالتی که فراتر از خبررسانی، آگاهی بخشی و روشن نمودن افکار و عقاید تلقی می‌شد و سعی در برآوردن نیازهای جامعه رو به ترقی ایران داشت. روزنامه‌ها، مجلات، نشریات یا به طور کلی مطبوعات موجد ایده‌های فراوانی بودند که به تدریج بالنده‌تر شدند. نگاه به خود و تحلیل شرایط موجود و انتقاد از آن، اظهار نظر درباره وقایع روزمره سیاسی و اجتماعی، پرداختن به موضوع‌های خاص و جزئی از آن جمله است. همچنین نشریات همگام با نشر کتب و رسالات، با استفاده از امکان خاص خود، از ورود برخی مفاهیم مدرن استقبال کردند و در مقام استفاده از آن برآمدند. استفاده از این مفاهیم با نقد گذشته همراه بود و جامعه آرمانی را تصویر می‌کرد که قانون جدید، اخلاقیات جدید و در نهایت انسان جدیدی می‌طلبید.

گرچه عمده انتقادات به عرصه عمومی و به طور اخص سیاست وارد می‌شد اما در راستای فکر ترقی و ریشه‌یابی علت عقب‌ماندگی جامعه، مسائل دیگری نیز مورد توجه قرار گرفت. از جمله آنها، زن و روابط زنان و مردان در حوزه عمومی و خصوصی بود. اندیشه مدرن، روابط و مناسبات سنتی در این باره را بر نمی‌تافت و

به چالش می‌کشید. در چنین فضایی طرح مسئله زنان ضرورت یافت. نشریات، شب‌نامه‌ها و کتاب‌ها جایی برای بروز این عقاید بود که مخاطبان وسیعی داشت.

اما آنچه نشریات زنان را از نشریات دیگر متمایز می‌کند توجه آنها به عرصه خصوصی است. این نشریات اغلب تاکید می‌کردند به سیاست کاری ندارند، آنچه در نشریات دیگر همیشه درباره آن سخن گفته می‌شد- و قرار است درباره چیزهایی صحبت کنند که در نشریات دیگر مورد توجه قرار نمی‌گیرد، اما ضرورت جامعه و بسیار مهم است. به زعم آنها آنچه به زن‌ها مربوط می‌شود حائز اهمیت است، چون زنان نقش‌های بسیار مهمی بر عهده دارند، نقش‌هایی که در فضای مردانه جامعه - حتی در فضاهاى روشنفکری - نادیده انگاشته می‌شود.

آنچه در این تحقیق از آن به عنوان نشریات زنان یاد می‌شود، نشریاتی است که مدیر مسئول یا سردبیر ... آنها زن بودند، موضوعات مورد بررسی آنها زنانه بوده و مخاطب آنها هم اغلب زنان بوده‌اند.

نشریات زنان، با هدف اصلاح اوضاع زنان و تربیت نسوان برای مواجه شدن با عناصر مدرنیته، رشد یافتند. سرفصل این نشریات به خوبی نمایانگر این مسئله است؛ «روزنامه شکوفه» در صفحه اول خود، شکوفه را «روزنامه‌ای اخلاقی، ادبی، حفظ‌الصحه اطفال، خانه‌داری، بچه‌داری، مسلک مستقیمش تربیت دوشیزگان و تصفیه اخلاق زنان راجع به مدارس نسوان» معرفی می‌کند. نشریه «نامه بانوان» هدف خود را «بیداری و رستگاری زنان بیچاره و ستمکش ایران» می‌داند و «جهان زنان» موضوع این مجله را «فقط راجع به امور زندگانی و لزوم تعلیم زنان» بیان می‌کند.

مخاطبان این نشریات را باید زنان باسوادی دانست که تعدادشان در این سال‌ها افزایش یافته بود. گرچه مدارس دخترانه از ابتدا خصوصی بود؛ اما از سال ۱۲۹۷ تاسیس مدرسه دخترانه دولتی در دستور کار دولت قرار گرفت. عالم نسوان در اولین شماره خود (۱۲۹۹) گزارشی از فهرست مدارس دخترانه کشور می‌دهد. بر آن اساس ۵۲ مدرسه دخترانه در ایران وجود داشت که از این تعداد ۹ مدرسه دولتی و بقیه خصوصی بود. تعداد دانش‌آموزان دختر در این مدارس دولتی و غیر دولتی ۳۷۹۱ نفر بود. تعداد مدارس دخترانه در دوره رضاشاه به میزان بسیاری افزایش یافت. در ۱۳۰۸، ۱۹۰ مدرسه دخترانه در کشور وجود داشت که تعداد ۱۱۴۸۹ دختر در آن ثبت نام کرده بودند. در سال ۱۳۱۲ این تعداد به ۸۷۰ باب مدرسه رسید و ۵۰۰۰۰ دانش‌آموز دختر داشت. (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۹۷) روند افزایش تعداد محصلان اهمیت این نشریات را در زندگی زنان آشکار می‌سازد.

همانطور که بیان شد این نشریات با مهم نمودن حوزه خصوصی و آنچه در آن اتفاق می‌افتد، مسئولیت ورود مدرنیته به عرصه خصوصی را بر عهده گرفتند. مسائلی نظیر اصول تربیت فرزندان، - اعم از اینکه به نوزاد

چه باید خوراند، چه پوشاند و چگونه باید او را تربیت کرد - خانه‌داری - اعم از اینکه چگونه باید زمان و بودجه خانه را در دست گرفت، چه وسایلی باید خرید، چه غذایی باید پخت - رابطه با همسر - شامل ملاکهای انتخاب همسر، چگونه ایفای نقش همسری - .

زنی از نظر این نشریات، زن نمونه است که این ملاک‌های جدید را پذیرفته و سعی در استفاده آن در تمام عرصه‌های زندگی خود دارد، این زن علاوه بر اینکه نشان ترقی کشور است، مادر فرزندان است که قرار است آینده کشور به دست آن‌ها سپرده شود. در این نشریات، درکنار مشخص کردن وظایف جدید برای زنان، فضای سنتی حاکم بر جامعه نیز مورد نقد قرار می‌گیرد. قواعد سنتی حاکم بر ازدواج، روابط زناشویی، مادری و شرایط مردسالار مسلط بر جامعه و حتی قانون محل انتقاد این نشریات بوده است.

با این توضیحات، قصد محقق از انتخاب این موضوع، توجه به دو مسئله است. یکی اینکه از خلال مطالعه این نشریات، می‌توان به نوع نگاه به زن و نقد آنچه در گذشته بوده، تعریف از زن جدید، تصویر از زن ایده‌آل و ... پی برد و وظایف زنان را در شرایط جدید {به زعم آنها} به تصویر کشید. دیگر اینکه زنان به عنوان سوژه‌های تغییر، خودشان چگونه این روند را مدیریت کرده‌اند؟ نگاه آنها به روند مدرنیزاسیون چگونه بوده است؟ رسالتی که آنها برای خود در این شرایط گذار تعریف کرده بودند به چه عناصری متکی بوده است؟ آنها چگونه به این روند نگاه کرده‌اند؟ از این منظر می‌توان نوعی فهم درون گروهی از روند تغییر و کارگزاران تغییر در جامعه رو به ترقی به دست آورد.

۱-۳- ضرورت تحقیق:

فهم مدرنیته ایرانی بدون مراجعه به شرایط ابتدایی شکل‌گیری آن ممکن نیست. از این رو سال‌های پایانی حکومت قاجار و پهلوی اول، اهمیت بسیاری دارند. واضح است که مواجهه ایرانیان با مدرنیته، آنان را در شرایط تازه‌ای قرار داد و مناسبات جدیدی را بر جامعه حاکم کرد؛ نظم نوینی که علیرغم سیاست در عناصر اجتماعی و فرهنگی هم نمود یافت. ورود مفاهیم مدرن که از سال‌های قبل از انقلاب مشروطه آغاز شده بود، در مجلس ملی تبلور یافت و به تدریج به حوزه عمومی کشیده شد. مفاهیم جدیدی چون وطن، آزادی، قانون به حوزه عمومی راه یافت و مورد توجه قرار گرفت. از آنجا که تجدد، فراورده فرنگ بود، مناسبات ایرانی و فرنگ و میزان ورود تجدد به عرصه‌های مختلف زندگی باید تعیین می‌شد. برای تبیین شرایط به وجود آمده، و چرایی عقب ماندگی ایرانیان، نظرات متفاوتی ارائه شد. در بسیاری از این تحلیل‌ها فرمانروایی اعراب و حاکمیت اسلام بانی بسیاری از نابسامانی‌های ایران قلمداد گشت؛ و راه حل آن بازیابی عظمت از دست رفته

ایران بود که تنها با بازگشتن به اصل ایرانی خویش که اروپاییان به عاریه گرفته بودند و جدا شدن از فرهنگ عرب امکان پذیر می نمود. (توکلی طرقي، ۱۳۸۱: ۵۰) جستجوی اصل ایرانی در تاریخ ایران باستان و اهمیت دادن به دستاوردهای غرب، راه حل بسیاری از روشنفکران ایرانی بود. رضا شاه که بعدها وارث مشروطه ایرانی شد، نیز راه حل عقب ماندگی ایران را اینگونه می دید.

رضاشاه در تلاش برای ایجاد جامعه‌ای مدرن، تغییرات بسیاری را در سطوح مختلف به وجود آورد. یکی از عناصری که در این میان، محل توجه بود «زن» و «زنانگی» بود که رضاشاه برای نمایش جامعه مدرن ایرانی از آن بسیار سود برد. به زعم رضاشاه و کارگزاران حکومتش، جامعه مدرن، زن جدیدی می طلبید که با مناسبات جامعه جدید همخوانی داشته باشد. رضا شاه برای رسیدن به این هدف راه را برای فعالیت‌های خارج از حوزه دولت بست تا بتواند به بهترین شکل این مسئله را مدیریت کند.

اما در این تحقیق دغدغه محقق، فراتر از اقدامات رضاشاه، پرداختن به این مسئله است که زنان در دوگانگی سنت و مدرنیته چه تفسیری از شرایط داشته‌اند و راهکار را در چه می دیدند. محقق سعی دارد روایتی از فهم جدیدی که زنان از مدرنیته و روند آن داشته‌اند ارائه دهد و برای این امر به بررسی نشریاتی خواهد پرداخت که توسط خود زنان منتشر شده‌اند. هدف دست یافتن به نوعی تاریخی‌نگری در مسئله زنان در ایران است تا با فهم گذشته، بتوان به درک صحیح‌تری از حال رسید و تبیین بهتری از آن داشت.

افزون بر این موارد، در تحقیقات انجام شده - بر اساس جستجوی محقق - کار مستقلی درباره این نشریات انجام نشده است. با توجه به اینکه این نشریات حاصل تراوشات فکری زنانی است که قدم‌های اولیه را در حوزه اندیشه و تفکر برداشته‌اند؛ بررسی آنها درخور توجه است. اندیشه در باب سیاست، اجتماع و فرهنگ امری مردانه بوده و بالتبع زنان حضور دیر هنگام در این عرصه داشته‌اند. تجربه زنان در عرصه روزنامه‌نگاری از سال‌های بعد از انقلاب مشروطه آغاز می‌شود. نوع نگاه به زنان، شرایط سواد آنان و اوضاع سیاسی - اجتماعی و... ورود دیر هنگام آنها را به عرصه روزنامه‌نگاری سبب شده بود. واضح است زنانی می‌توانستند به این عرصه راه پیدا کنند که در میدان روشنفکری ایرانی فعالیت می‌کردند، در نتیجه زنان گرداننده این نشریات اغلب دارای پایگاه اجتماعی خاص بودند و از حمایت‌های مردانه پدران و برادرانشان برخوردار بودند.

محقق در این تحقیق بی‌آنکه به جنسیت نویسندگان استناد کند، هر آنچه در این نشریات به چاپ رسیده را حاصل افکار گردانندگان این نشریات می‌داند.

۴-۱- محدوده زمانی تحقیق:

محدوده زمانی تحقیق این تحقیق از سال ۱۲۸۹ تا ۱۳۲۰ است. نشریه دانش، اولین نشریه زنانه در ایران در ۱۲۸۹ منتشر شد؛ به همین خاطر به عنوان مبدأ برای تحقیق حاضر در نظر گرفته شد. نقطه پایان کار نیز سال ۱۳۲۰ پایان حکومت رضاشاه و اشغال ایران توسط متفقین خواهد بود.

این مقطع (۱۳۲۰-۱۲۸۹) بر اساس گفتمان‌های غالب در هر دوره به ۴ دوره تقسیم شده‌اند. دوره اول از ۱۲۸۹ تا ۱۲۹۹ است؛ که سال‌های بعد از انقلاب مشروطه است و گفتمان مشروطه‌خواهی و تمرکز بر مجلس شورای ملی، تجدد و ملی‌گرایی گفتمان اصلی است. دوره دوم که سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴ را شامل می‌شود؛ با تمرکز بر اصلاح اوضاع آشفته کشور، بر وجود رهبر مقتدر تاکید می‌شود. فعالیت‌های مدنی زنان نیز بر اصلاح اوضاع متمرکز است. مقطع سوم از ۱۳۰۴ تا ۱۳۱۴ است. در این دوره گفتمان مدرنیستی رضاشاه با تمرکز بر ملی‌گرایی، گفتمان غالب است. در دوره چهارم (۱۳۲۰-۱۳۱۴) که سال‌های پایانی حکومت رضاشاه است؛ وی راه را برای فعالیت‌های غیردولتی می‌بندد و انسداد سیاسی با اقتدارگرایی تام رضاشاه بر کشور حاکم است.

۴-۱-۵- اهداف تحقیق:

هدف اصلی این تحقیق، تشخیص چگونگی بازنمایی زن در نشریات زن نگار در سال‌های پایانی سلطنت قاجار و دوران حکومت رضا شاه خواهد بود. هدف اصلی محقق کسب درکی نزدیک به واقعیت از فرایند تغییرات اجتماعی زندگی زنان به گونه‌ای است که در مطبوعات زنان به تصویر کشیده شده است. در این راستا اهداف دیگر تحقیق را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. شناخت مسائل، دغدغه‌ها، اولویت‌های زنان در سال‌های مورد بررسی از نگاه نشریات در سال‌های مورد

بررسی؛

۲. شناخت راه‌حل‌ها و دستورالعمل‌های ارائه شده توسط این نشریات.

۱-۶- سؤالات تحقیق:

۱. مطالب مطرح شده در این مطبوعات بر چه موضوعاتی متمرکز بودند؟
۲. تصویر ارائه شده از زن و نقش‌های جنسیتی توسط این نشریات چگونه بوده است؟
۳. این نشریات انتقادات خود را با تاکید بر چه مفاهیمی بنا نموده‌اند؟ ملی‌گرایی و ملی‌گرایی در ارتباط با نقش‌های جنسیتی چگونه در این مطبوعات مطرح شده است؟
۴. تاثیر سیاست‌های کلان چه تاثیری بر روند این نشریات داشته است؟ سیاست‌های مدرنیستی رضاشاه چه تاثیری بر محتوای این نشریات داشته است؟
۵. این نشریات چه تاثیری از جنبش فمینیسم در غرب گرفته‌اند؟
۶. آیا می‌توان دوگانه «خود» و «دیگری» را در این نشریات پیگیری کرد؟

۱-۷- پیشینه تحقیق:

همانطور که مطرح شد تحقیق مستقلی درباره نشریات زنان که به تبیین جامعه‌شناختی مسئله پردازد، صورت نگرفته است. در اغلب منابع به معرفی کوتاه نشریات زنان و گردانندگانشان اکتفا شده است. به عنوان مثال «پری شیخ‌الاسلامی» در سال ۱۳۵۱ کتابی با عنوان «زنان روزنامه‌نگار و اندیشمند ایران» نگاشته است که در آن به معرفی زنان روزنامه‌نگار می‌پردازد و توضیح مختصری درباره نشریاتی که آنها به چاپ رساندند؛ آورده شده است. کتاب دیگری با عنوان «نشریات ویژه زنان» در سال ۱۳۸۱ توسط «صدیقه ببران» به معرفی نشریات زنان از ابتدا تا سال ۱۳۸۰ می‌پردازد و به طور تفصیلی به دوران بعد از انقلاب اشاره دارد. علاوه بر این دو، در کتاب «تاریخ جراید و مجلات ایران» نوشته «محمد صدرهاشمی» اطلاعات خوبی درباره نوع و شکل انتشار این مجلات داده شده است. در کتاب‌های دیگر مربوط به تاریخ مطبوعات، صفحات اندکی به نشریات زنان پرداخته شده و اغلب به معرفی نشریه دانش و شکوفه بسنده شده است.

با این توضیح در این بخش، ابتدا به تحقیقاتی پرداخته می‌شود که تا حدودی به موضوع تحقیق مرتبط هستند و سپس به کتاب‌هایی که بر مبنای پژوهش بوده و در زمینه مرتبط با تحقیق نگاشته شده‌اند و در نهایت